

Dávid Lajos:

ANYÁK GRÓF TELEKI SÁNDOR ÉLETÉBEN

„...ki nem csak nekem, hanem annak is kitől életemet vettem, földi életet adott...”
(részlet a gyermek Teleki Sándor nagyanijához írt leveléből)

Gróf Teleki Sándor '48-as szabadságharcos, emlékiró született, 1821-ben. Édesanyja gróf zabolai Mikes Erzsébet (1802-1882), művelt, felvilágosult asszony volt. Édesapja gróf széki Teleki János (1792-1860), császári és királyi kamarás, nagybirtokos, a család katolikus ágának sarja – maga sem mindennapi ember. Nem csak egy száz nemesfajú tehénnel gazdálkodó minta „svájceráj” megalapítója volt Nagysármáson, hanem többek között elsőként alkalmazott birtokán állati meghajtású „járgányos cséplőgépet” is (Csetri Elek).

Az épület, amelyben az ifjú gróf napvilágot látott (s amely ma is áll Kolozsvárott, az egykori Jókai utcában) nem sokáig volt a kis Sándor otthona. Húgával, az egy évvel később született Rózával együtt ugyanis gyermekkor első éveit nem a kincses városban, hanem a sármási kastélyban töltötte, ahol apai nagyszülei, gróf széki Teleki József (1755-1809) és gróf zabolai Mikes Mária (1760-1846) is éltek. A szülők, nagyszülők mellett jókötésű lovászok, talpraesett tehenészek, tanyai intézők voltak Sándor első tanítómesterei, s mezítlábos parasztgyermek a játszótársai; a dimbes-dombos falusi környezet szabadsága, a szerető anyai szív melege és a jóságos nagymama bőkezősége igazi aranykorrá változtatták életének ezt a korszakát „Tíz éves voltam, egyedüli fiú egy leánytestvér mellett, elkényeztetett beczejé nagyanymnak, szemefénye jó anyámnak...” – írja Teleki Sándor, gyermekkorára emlékezve.

A nagysármási aranykor tíz esztendő tartott. „Szülőim átlátták, hogy a házi tűzhely mellett soha sem doktorizálok s csakis úgy lehetek egyetemi tanár, ha rendszert változtatnak.” A „csintalan, vásott, könyvkerülő gyermeket” behozták Kolozsvárra, ahol a piaristák zárt intézetében tanul tovább.

A kis gróf nagyon szerette szüleit, nagyszüleit. De különösen édesanyjához és nagyanijához fűzte meleg, bensőséges kapcsolatot, emlékirataiban is rendszeresen visszatér hozzájuk. (Érdekes, hogy egyetlen testvérét, a későbbi Bethlen Farkasné gróf széki Teleki Rózát alig említi memoárjaiban – levelei közt azonban találtunk neki címzettet, amelyben a bújdosására éppen csak elindult gróf a török határról a viszontlátásig türelemre, hitre és reménységre biztatja „édes jó kis Rózáját”.)

Nagyanija figyelő tekintete Kolozsvárra is elkísérte. Első színházi élményét, s egyben a fiatal Lendvay Mártonnal (!) való megismerkedését is neki köszönheti.

„... első vizsgálatomat tettem le, s nagyanym jutalmul színházba küldött. A „Béla futását” adták, s Lendvay játszott és énekelt benne. Először voltam színházban s majd megbolondultam nagy csodálkozásomban. [...]

Déryné után Lendvay fogták meg legjobban szívemet. S mikor Lendvay elkezdte énekelni: „Isten hozzád kedves Lóra,” s a lovásza azt feleli: „Urfi menjünk s üljünk lóra” — nem tarthattam magamat tovább, könybelábadtak szemeim, elkezdtem zokogni, jó anyám megtörlé szemeimet, megcsókolt s azt monda: „Te kis szamár!” Az ő szemeiből is könny csöppent, nem Lóráért, hanem érettem.

Ez volt az első mély hatás, melyet a színpad rám gyakorolt s Lendvay eszményképem lett.”

Nagyjából ebben az időszakban, az 1833. esztendő végén született az alábbi levél, amelyben az akkor 12 esztendős gróf megrendítő gyermeki őszinteséggel mond köszönetet nagyanyjának – mégpedig leginkább azért, hogy édesapjának életet adott. A levél eredetije a Galánthay-családnak köszönhetően a Teleki Magyar Ház gyűjteményében látható:

„Édes Kedves Nagy Anyám!

Lételünk és változásunk szakadatlan sora az idő tőlünk képzelt új szakaszában lépven, eszünkbe juttatja életünk mulandóságát, ösztönöz az élet kívánságára, felbuzdít kedveseink lételének is óhajtására. Oh, kinek kívánhatnám életét és jó létel[é]t inkább, mint Kedves Nagy Anyámnak, ki nem csak nekem, hanem annak is kitől életemet vet[t]em, földi életet adott! Kiért önthetném ki bővebben s szívesebben tiszta szívem gerjedelmeit az Egek Ura elő[t]t, mint Kedves Nagy Anyámért, ki nem csak szeretetét, hanem kegyességét is szakadatlanul érezteti velem.

Buzgó fohászkodásaimmal tehát nem fogok soha megszűnni kérni az Egek Urát, hogy Kedves Édes Nagy Anyámnak számos és boldog új esztendőket érni s tölteni engedjen. Háládatos Onokája kívánja.

Dec. 31-én 1833.

Sándor”

Zárójelben érdemes megemlíteni, hogy Teleki szenvedélye a színház iránt a következő években is megmarad, s akárcsak a „Lendvay Marci” iránt érzett barátság és tisztelet, haláláig elkísérte a grófot. De ebben az időszakban főleg abban segítette, hogy tanulmányi előmenetele ne szenvedjen semmiben hiányt. Házitanítója, 1835-től nevelője, „a jó öreg Tánics Mihály” így emlékszik vissza: „...Sándor úrfi nem szeretett tanulni. Bár hat évig lakott a piaristák közt, nem értették a tudományok iránt beléje kedvet önteni; én gyöngye oldalát kitanulva, képes valék őt arra bírni, hogy a tantárgyakat úgy ahogy megtanulta. Egész lélekkel a színészetten csüngött, tehát azzal serkentettem, hogy ha ezt vagy azt a tantárgyat megtanulja, színházba megyünk. Ez használt!”

A kolozsvári évek, majd a marosvásárhelyi joggyakornokoskodás után német egyetemek következtek, majd utazások Liszt Ferenc társaságában, s végül ismét Erdély, Koltó. „Haza kerültem; apám kiadta vagyonunk egy részét, édesanyám betelepített Koltóra, gazdag nagyanyám, ki nagyon szeretett, ellátott mindennel, s én beálltam földesúrnak.” A gróf anyagi nagyvonalúságára jellemző anekdotaként szokák idézni, de az őt mindenben támogató nagyanyjáról is sokat elárul az erre az időre utaló történet, miszerint „Mikor [Teleki] utazni ment volt, nagyanyja búcsúzásakor 100 aranyat nyomott a kezébe; míg a grádicson lement és szekérébe felült, nem maradt abból csak három darab, mind elosztogatta a cselédeknek, muzikusoknak etc., kik szekéréhez kikísérték.” (Gyulai Lajos)

Aztán kitör a 1848-as forradalom. Mikes Erzsébet grófnő maga küldte, bátorította fiát a forradalomban való részvétellel: „Menj fiam, a hazának nagyobb szüksége van rád, mint nekem; de előbb gyónj meg, hogy, ha elesel, nyugodtan sirathassalak meg.” A szabadságharc leverését követően Arad, majd az emigráció hosszú évei várnak a „vad grófra”, akit ezekben az években is rendszeresen segítenek szülei, olykor súlyos adósságai ellenére is pénzküldeményekkel biztosítva Sándor fiuk megélhetését.

Édesanyja több alkalommal is meglátogatja: 1851-ben Párizsban, majd 1856-ban Guernesey szigetén, amikor nőszülni készül. A Lady Bickersteth Annával tervezett esküvőből ekkor még nem lett semmi (egy évvel később sikerült nyélbe ütni a házasságot), de így is kedves napokat

töltenek együtt. A távollét évei alatt is rendszeresen jönnek-mennek a levelek Sándor – az éppen aktuális lakóhely – és Kolozsvár között. Leginkább édesanyjának újságolja el örömeit, reményeit – és reménytelenségeit, csalódásait is. „Beszélvén, megfontolván a körülményeket, együtt fogunk végezni, hogy mit tegyünk, mert tovább teljes lehetetlen kiállani ezen utálatos cudar cigány-életet, melyben minden lépés szenvedés, minden remény csalódás, minden tett kétértelmű, minden számítás légbe épített disznóól.” – írja 1862-ben, amikor épp a Román Fejedelemségekben terveznek találkozni édesanyjával.

Az édesapa, gróf széki Teleki János 1860-ban meghal. Ettől kezdve a honvágy mellett édesanyja iránti vágyakozása a legfőbb, ami Sándort folyton hazahajtáná - olykor, végső elkeseredésében, akár a császár beleegyezése nélkül is. „Száműzetésem alatt, midőn a honvágy környezett, semmire sem vágytam jobban, mint édes anyámat látni, a nagy-bányai kohófüst szagát érezni, cigány-muzsikát hallani, és – magyar színházba menni.” – foglalja össze szívének kívánásait emlékirataiban. És még egy gyönyörű levélrészlet 1866-ból: „Azt írja kedves anyám, hogy a Dánieli hotel előtt, hogy a Szent Márk téren gondoljak rá. Felesleges ajánlat kedves jó anyám, annyi, mint azt mondani a halnak, hogy ússzék a vízben, a madárnak, hogy repüljön a légben, az embernek, hogy lélekezzen. Ha azt mondaná, hogy a Rialtón, hogy a Dózse-palota előtt, hogy a Kis- és Nagy-kanálison, hogy reggel, délben, este, vagy éjjel ne gondoljak rá, ez, ez volna aztán lehetetlen. Lehet-e kedves anyám az én emlékem nélkül? Úgy-é nem. Látja, így vagyok én is...”

Hazatérése érdekében, Haynald Lajos erdélyi római katolikus püspök közvetítésével édesanyja is megkeresi a császárt, folyamodványa azonban eredmény nélkül marad. 1864-ben ismét találkoznak (Olaszországban), ezt követően maga Teleki kér az uralkodótól „visszatérési engedelmet”. Sikertelenül. Végül a kiegyezés előtt egy évvel, 1866 decemberében kap két hónapos hazalátogatási engedélyt – hogy beteg édesanyját meglátogathassa – majd 1867. április 3-án végleges amnesztiát...

Gróf Teleki Jánosné Mikes Erzsébet, aki „... amaz igazi arisztokrata nők közé tartozott, kik ma már csak Erdélyben s ott is csak kivételesen találhatók” (Függetlenség c. lap) – végül hosszú élet után, 1882-ben hunyt el. Alig 10 esztendővel előzte meg fiát. Kolozsváron, a házsongárdi Mikes-kriptában alussza örök álmát.

Teleki Sándor 1846-ban elhunyt nagyanyja, gróf Mikes Mária síremléke ma ugyancsak a Házsongárdi temetőben látható, nemzeti pantheonunk egyik szép emlékhelye. Az öntöttvasból készült alkotáson egy allegorikus nőalak a hit (kereszt) és a bölcsesség (könyv) szimbólumaival kezében őrökdi az alsó részén méhkaptárt (jótékonyság) mintázó síremlék fölött – ahogyan e két asszony is vigyázta, egyengette a kalandos sorsú „vad gróf” élete útjait: hittal, bölcsességgel és szeretettel.